

Colecție coordonată de Pr. Cătălin Pălimaru

Copertă: Ovidiu Muraru

Tehnoredactare: Pr. Eugen Mera

Corectură: Monica Felecan, Pr. Florin-Cătălin Ghiț

Lectură: Pr. Cătălin Pălimaru

Traducerea s-a realizat după originalul: Franck Damour, *Olivier Clément, Son itinéraire spirituel et théologique. Un Passeur*, Anne Sigier, 2003.

© Médiaspaul Éditions

© Editura Renașterea pentru traducerea, 2023

Editura Renașterea, 2023

Piața Avram Iancu, nr. 18

RO-400117, Cluj-Napoca

Tel/fax: 0264 599 649

E-mail: editura_renasterea@yahoo.com

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

CLÉMENT, OLIVIER

Olivier Clément - mijlocitor între lumi: un itinerariu spiritual și teologic
/ Franck Damour; tipărită cu binecuvântarea Înaltpreasfințitului Părinte Andrei, Arhiepiscopul Vadului, Feleacului și Clujului și Mitropolitul Clujului, Maramureșului și Sălajului; trad. din lb. franceză: Aniela Siladi. - Cluj-Napoca: Renașterea, 2023

Conține bibliografie

ISBN 978-606-607-437-7

I. Siladi, Aniela (trad.)

2

929

FRANCK DAMOUR

Olivier Clément – mijlocitor între lumi

Un itinerariu spiritual și teologic

Tipărită cu binecuvântarea

Înaltpreasfințitului Părinte Andrei,

Arhiepiscopul Vadului, Feleacului și Clujului

și

Mitropolitul Clujului, Maramureșului și Sălajului

Traducere din limba franceză de Aniela Siladi

Editura Renașterea

2023

Jacques Touraille, Paris, Desclée de Brouwer/J.-C. Lattès, 1995.

Trois prières, le Notre-Père, la prière au Saint-Esprit, la prière de saint Éphrem, Paris, Desclée de Brouwer, 1996.

«*La vérité vous rendra libre*»: entretiens avec le patriarche œcuménique Bartholomée Ier, Paris, J.-C. Lattès, Paris, 1996.

Rome, autrement, une réflexion orthodoxe sur la papauté, Paris, Desclée de Brouwer, 1997.

Taizé, un sens à la vie, Paris, Bayard-Centurion, 1997.

The Future's Spiritual Foundations, an Interview with Olivier Clément, Flaminia Morandi and Michelina Tenace (editors), Milan, Lipa, 1997.

Le Chemin de croix à Rome, «via crucis», 1998, Paris, Desclée de Brouwer, 1998.

Déracine-toi et plante-toi dans la mer, Québec, Anne Sigier, 1998.

Les Quatre Évangiles, éd. présentée et annotée par Olivier Clément, trad. d'Hugues Oltramare, Paris, Gallimard, 1998 (collection Folio, classique).

«*Christ est ressuscité*»: propos sur les fêtes chrétiennes, Paris, Desclée de Brouwer, 2000.

On Human Being a Spiritual Anthropology, London, New York - Manila, New Citycop., 2000.

Sillons de Lumière, Troyes, Cerf et Fates, 2002.

CUPRINS

Introducere	7
Partea I – O călătorie prin secolul XX	15
1 – Originile lui Olivier Clément	17
A) O lume fisurată	17
B) Moartea uitată	23
C) La capătul ateismului modern	27
2 – Ascultând șoptele Duhului...	37
A) Un prim maestru	37
B) Căile Duhului	47
C) Treceri	53
Partea a II-a – A gândi istoria, dincolo de modernitate	69
1 – A gândi istoria	73
A) Ideea rusă	73
B) În centrul istoriei	83
C) Pentru o altă civilizație	94
2 – Dincolo de modernitate	99
A) Descifrarea modernității	99

B) Dialectica eros-cosmos	107
C) Problema cunoașterii	114
D) Chipul omului	118
Partea a III-a Către o teologie a frumuseții	125
1 – Semnificația pământului	129
2 – Corpul spiritual	145
3 – Frumusețea ca revelație	161
Epilog	185
Câteva date biografice	191
Mic lexicon	195
Bibliografia lui Olivier Clément	201

de a-l citi pe Olivier Clément sau ne va permite să-l citim mai bine, atunci nu va fi fost scris în zadar!

Înainte de a începe, aş dori să-i mulţumesc lui Rémy Guerinel pentru loialitatea sa, pentru „pistele” sale, cum îi place să spună, şi pentru dialogul său mereu sugestiv. Lui Michel Fourcade pentru capacitatea sa de a evidenţia esenţialul, de a deschide perspective largi şi pentru întrebările sale fecunde. Şi mai ales lui Olivier Clément pentru încrederea sa: „Singurele revoluţii creatoare din istorie s-au născut din transformarea inimilor”⁷.

⁷ „La Crise de mai”, p. 34.

O călătorie prin secolul XX

În *L'Autre Soleil*, Olivier Clément povesteşte despre drumul său spre convertire. Citind cele scrise, ne dăm repede seama că acest itinerariu nu este unul izolat: în multe privinţe, parcursul lui Olivier Clément este reprezentativ pentru secolul nostru. În primul rând, din cauza ateismului pe care l-a moştenit şi de care s-a îndepărtat, în al doilea rând, din cauza recunoaşterii spiritualului în istorie şi, în al treilea rând, pentru că Olivier Clément face parte dintr-o puternică mişcare de întâlnire şi dialog între Occident şi Orient. Sub aceste trei aspecte, care sunt principalele caracteristici ale carierei sale până la întâlnirea cu filosoful Nikolai Berdiaev şi teologul Vladimir Lossky, Clément ne este contemporan. Temele constante ale scrierilor sale, cum ar fi neantul, chipul, legătura cu cosmosul, nevoia de cunoaştere deplină, îşi au rădăcinile în această călătorie.

Olivier Clément s-a născut în 1921 şi a fost botezat în Biserica Ortodoxă la începutul anilor 1950. În această secţiune, vom examina aceşti treizeci de ani, nu fără a face trimitere la lucrările sale ulterioare. Scopul nu

este acela de a întocmi o biografie, ci doar de a ancora relatarea autobiografică în contextul său istoric, pentru a înțelege mai bine semnificația itinerarului povestit și a perioadei. Aici, itinerariul servește drept prismă timpului în care se petrece, căci momentele de ruptură din istorie sunt întotdeauna marcate de chipuri. Încerc să creionez o biografie spirituală a vremurilor noastre, pe urmele unui martor animat de ideea că istoria nu este un proces, ci o suită de rupturi și străfulgerări de lumină¹.

¹ Așa cum scria Walter Benjamin în *Thèses sur la philosophie de l'histoire*, fiecare secundă este „poarta cea strâmtă prin care ar putea trece Mesia”, poarta spre eternitate.

Originile lui Olivier Clément

A) O lume fisurată

„Pe când eram copil nu mi s-a vorbit niciodată despre Dumnezeu”¹.

Așa începe *L'autre Soleil* (Celălalt soare) a lui Olivier Clément. O autobiografie spirituală, oarecum în tradiția lui Nikolai Berdiaev, povestea unui dialog între un om și Dumnezeu. În copilăria lui Olivier Clément, acest dialog a fost declarat imposibil, inutil. Adulții vorbeau uneori între ei despre Dumnezeu, sau mai degrabă despre ideea de Dumnezeu: Clément își amintește de dezbateri simple și convenționale între mătușile sale deiste, în tradiția lui Jules Ferry, și părinții săi care deveniseră „atei în timpul laicismului militant”². Dumnezeu a fost un concept convenabil sau incomod pentru gestionarea lumii și a societății, nimic mai mult. „Ființa supremă, deja destul de bolnavă, deoarece pare incapabilă să pună totul în ordine și refuză să facă minuni peste tot, așa cum se

¹ *L'Autre Soleil*, p. 10.

² *Ibidem*, p. 11.

spune că face la Lourdes, Ființa fantomă se risipește între mirosul de cafea și primul clinchet al vaselor. Nu am rămas cu nimic de pe urma acestor conversații: sunetul unei absențe”. Dumnezeu filosofilor nu mai era necesar pentru a garanta moralitatea sau ordinea lumii. Acel Dumnezeu era aproape mort și părăsise pământul.

În satul tatălui său, existau trei religii: catolicii, protestanții și socialiștii. Provenit din cea dintâi dintre aceste religii, bunicul lui Olivier Clément se alăturase celei de-a treia: „Gândea și își exprima socialismul în franceză, așa cum strămoșii mei din Cévennes cântaseră [...] setea cerbului spiritual și pe Dumnezeu oștirilor nu numai cerești, ci și pământești”. Bunicul se despărțise la vârsta de doisprezece ani de catolicismul moștenit și se convertise la socialism cu întreaga sa „personalitate de drept, aproape în sens biblic”, făcând din conștiință reperul și valoarea fundamentală în familia sa. Morala stătea neclintită, dreaptă, înrădăcinată în conștiință, „fetița cu șorț imaculat pe care o minciună e de ajuns să îl spurce”. Conștiința era ridicată la rang de Dumnezeu, de măsură, de justificare. Dar în timpul lui O. Clément, această conștiință, mistuită în creuzetul războiului din 1914-1918, mai mult supraviețuia decât dădea viață. Clément a crescut în acest ateism tăcut, un fel de ateism implicit, al indiferenței, care îl izolează pe om de ființa sa, îl adoarme, și care făcuse din Dumnezeu

„marele secret al timpului nostru”³, ascuns în fundul sertarelor.

Încă de la început, O. Clément pune problema în termeni de moștenire, de ceea ce a primit și ce nu a primit de la generațiile anterioare. Acest fir al moștenirii ne permite să citim întreaga istorie a lui Clément. A încercat mereu să regăsească această moștenire, să readucă la lumină comoara îngropată. Copilăria și tinerețea lui Olivier Clément au fost martorele unui „eveniment colosal: îngroparea tuturor cuvintelor care vorbeau despre Dumnezeu și, în același timp, sfârșitul unei culturi”⁴.

Olivier Clément s-a născut între Cévennes și Marea Mediterană. A crescut în familia tatălui său, o familie de la câmpie, în mijlocul unei vii, peste drum de iaz. Fisurarea lumii acestui pământ care altădată era sprijinul oamenilor l-a impresionat profund pe tânărul băiat. „Da, aceste ființe au fost sprijinite, în timp ce noi trebuie să reinventăm totul. Aveau pământul lor, limba lor și erau legați de el ca printr-o prietenie”. Sărbătorile, luptele cu tauri, culesul strugurilor, poeziile care cântau într-o vâlcea acoperită de garigă, toate aceste rituri de comuniune erau o inițiere în taina tăcerii, a respectului, a griii pentru comunitate și construiau în inimile oamenilor o istorie și o lume: „Am fost purtați pe brațe, am fost protejați. Puteam fi în dezacord – fie că era vorba de socialism sau de existența lui Dumnezeu – fără ca aceasta să pună în

³ *Ibidem*, p. 29.

⁴ *Ibidem*, p. 28.

discuție ceva fundamental, o prietenie cu ființele și cu lucrurile, o pudoare lipsită de exagerări, o fidelitate în familie, în clan, în sat, un fel de limită care te ferea de inuman. Nu se putea întâmpla orice oricând. Și toate acestea le-am pierdut, pentru că nimeni nu s-a mai ocupat de ele”⁵. Nu este vorba de o nostalgie rurală sau ecologică sterilă, pentru că Clément nu pornește de la critica urbană sau de la modernitate pentru a-și idealiza tărâmul meridional. Olivier Clément vorbește despre acest pământ în sine, despre decăderea unei culturi în mijlocul secolului nostru. Grava criză economică din anii 1900 dăduse deja naștere sărăciei în câmpiile din Languedoc, ceea ce a dus la scăderea numărului căsătoriilor și al nașterilor. Pentru o vreme, elanul social a permis acestei regiuni să își păstreze coeziunea, dar marile încercări ale Primului Război Mondial au subminat ceea ce mai rămăsese din temeliiile sale. În anii 1930, etnologii vizitau pentru prima dată gospodăriile pentru a cumpăra obiecte și unelte care aveau să umple muzeele regiunii⁶. Carnavalul a murit în aceiași ani, simbol al pierderii unei lumi care îngăduia și suscita existența omului. Disparația unui tărâm în care oamenii se puteau naște, erau inițiați, un tărâm în care era posibil să înveți. Cum a fost posibilă această prăbușire? Cum s-a produs această întrerupere a tradiției?

⁵ *Ibidem*, p. 21.

⁶ Muzeul Național al Artelor și Tradițiilor Populare a fost creat în 1937.

Această ruptură pare să se fi produs între generația bunicului și a tatălui lui Olivier Clément. Bunicul său s-a convertit la socialism „din necesitate morală”. A fost coordonator al cramei cooperative din satul său după criza filoxerei, căutând să echilibreze prin spiritul său comunitar dezvoltarea normală a proprietății, fără ură de clasă. El a fost un „socialist în inima unei civilizații”⁷, poate după chipul liderului carismatic Marcelin Albert, șeful revoltei viticultorilor din Languedoc din 1907⁸. În această mișcare, Clément identifică originea idealului socialist: Hristos, mai apoi Părinții Bisericii și viziunea lor despre săraci ca întrupare a lui Hristos, au traversat epoca medievală și cea modernă pentru a alimenta socialismul secolului al XIX-lea. În centrul socialismului francez se află ideea de comuniune, adevărată dimensiune socială a Evangheliei. Exista așadar „un fond creștin, o frământătură străveche și plină de mireasmă a lucrurilor pământului, coaptă în focul Evangheliei”⁹. Ne putem gândi la figurile lui Lamennais, Philippe Buchez și Pierre Leroux. Socialismul a fost o ultimă încercare de a revigora acest fond, însă în scurt timp și-a pierdut vigoarea, legătura cu sursa lui fiind în-

⁷ *L'Autre Soleil*, p. 17.

⁸ Acest episod uitat a lăsat o amprentă profundă asupra regiunii. În urma unei crize economice grave, viticultorii s-au revoltat timp de câteva luni, iar statul a răspuns cu armata. Această revoltă a stat la originea mișcării cooperative a cramelor.

⁹ *L'Autre Soleil*, p. 22.

treruptă. Nu a „întâlnit un creștinism creator, capabil să-i asume nevoia de comuniune și în același timp să îl scape de milenarismul și nostalgiile fuzionale”¹⁰. În locul acestui creștinism viu, socialismul a întâlnit marxismul, o gândire antiteistă. Undeva între anii 1848 și 1871 a avut loc o schismă între taina fratelui și taina altarului. Această confiscare de către ideologia marxistă a ucis socialismul, separându-l de izvorul său biblic.

Acest lucru este evident mai ales în figura tatălui lui Olivier Clément, adept al unui socialism ce își pierde vitalitatea, personaj rătăcitor, socialist mistic, dar decăzut. După moartea bunicului, „ca un drept”, în casa Clément s-a așternut „vremea tăcerii”¹¹. Însăși istoria socialismului de după Primul Război Mondial, marcată de relativizarea eticii în cadrul mișcării comuniste, s-a confruntat cu moartea lentă a „marelui circuit al vieții satului”¹². „Tatăl meu era un om drept, ca și bunicul, dar pierduse pământul, limba, [...] o întregă cultură. [...] Tatăl meu a fost socialist doar prin ereditate”¹³. Nu mai credea în mișcarea socialistă, care devenise o chestiune de masă, lipsită de o fraternitate reală. „Tatăl meu tăcea.

¹⁰ *La Révolte de l'Esprit* (cu Stan Rougier), Stock, Paris, 1979, p. 217.

¹¹ *L'Autre Soleil*, p. 25.

¹² *Ibidem*, p. 24.

¹³ *Ibidem*, p. 25.

Trăia în familia sa și tăcea. Sora lui locuia singură în sat și tăcea. Dar lucrurile din jurul ei, mai cu seamă plantele, erau vii. Era atee, ca și tatăl ei, desigur. Dar am găsit o copie a Evangheliei după Sfântul Ioan în micul sertar în care ținea ceea ce iubea cel mai mult”¹⁴. Tot așa, tatăl lui Olivier Clément citea uneori Apocalipsa, lăsând să îi revină în minte fragmente din experiențele esențiale, precum clopotele pe care le-a auzit după săptămânile groaznice de foc și oțel de la Verdun. Această lume fisurată era la un pas de a-și regăsi rădăcinile creștine. Erau la îndemână, dar cine era în stare să călăuzească această reînnoire? Cine ar fi putut să oprească pierderea acestei lumi? Aici, criza paternității se intersectează cu cea a umanismului ateu. Această criză a paternității nu este decât reflectarea unei teologii greșite, a unei viziuni eronate a lui Dumnezeu, perceput ca un Creator atotputernic și prea puțin ca Tată. „Omul de azi este orfan. El nu are rădăcini în afara spațiului-timp. Se simte pierdut într-un univers nelimitat, se trage din maimuță și se îndreaptă spre neant”¹⁵. Criză a paternității, criză a paternității spirituale: cine îndrumă? cine transmite?

B) Moartea uitată

„Ce este moartea? – Este neantul. Pentru o clipă nu mai pot respira”¹⁶. Olivier Clément a simțit acut

¹⁴ *Ibidem*, p. 27.

¹⁵ *Trois Prières*, Paris, Desclée de Brouwer, 1993, p. 11.

¹⁶ *L'Autre Soleil*, p. 30.

această pierdere a sensului prin moarte, prin tăcerea ce domnea asupra subiectului morții. Foarte devreme, el a experimentat goliciunea omului modern în fața morții: „Civilizația noastră este prima din toată istoria care se străduiește să ignore moartea”, reducând la minimum riturile funerare, lăsându-i pe tată și pe mamă să moară singuri într-o cameră de spital, ca și cum am muri singuri. Abandonul era inevitabil, pentru că priveghiul devenise un priveghi al neantului, ceea ce era de nesuportat... O. Clément a crescut într-o perioadă în care această excludere a muribunzilor din societățile occidentale devenise semnificativă: se moare din ce în ce mai puțin începând cu anii 1920... „Cimitire fără cruci, lespezi grele și bine fasonate ale cimitirelor latine, mândrie de familie, concesiuni perpetue și pasiunea oarbă pentru curățenie a raționalismului laic, care a dus la smulgerea celui mai mic fir de iarbă, iar, la sat, ca municipalitatea să facă să dispară pinii și chiparoșii”¹⁷. Oare o cultură atât de hotărâtă să nege moartea mai poate fi un semn de viață? Mai este oare o cultură? „Orice concepție despre lume care nu include moartea nu poate fi decât o iluzie criminală. Ea duce la moarte: a altora sau la orchestrarea comercială a somnambulismului”¹⁸. La întrebarea copilului, răspunsul a fost: „După moarte? Nu există nimic”. Clément refuza prin violente crize de angoasă acest neant afirmat, acceptat, această

¹⁷ *Ibidem*, p. 66.

¹⁸ *Ibidem*, p. 68.

moarte cenușie sau neagră a cotidianului care este răul: răul ca suferință, decădere sau strivire sub greutatea istoriei sau a masei economice ori militare.

Olivier Clément nu putea să înțeleagă acest răspuns, atât de mult acesta contrazicea propria sa experiență a ființei și a misterului lucrurilor, a vântului, a apei, a liniștii, a vegetației și a viilor. „Iubeam natura cu o dragoste gravă, disperată, punctată, uneori, de extaze grosolane: mă întindeam pe ea și ea mă purta ca o aripă, în vânt, prin cer. [...]

Eram un păgân mediteranean. Respiram, mâncam, mergeam și în fiecare experiență se trezea focul. Politeist? Lucrurile *sunt* pur și simplu. Vântul se ridică, platanul începe să cânte. Știu că platanul *este*”¹⁹. În centrul acestei uimiri care îl cuprinde față de ființa tuturor lucrurilor, față de misterul cosmosului, se află uimirea neîncetată a fețelor, enigma chipurilor, mai ales a chipurilor morților din care emană o lumină anume. „Chipurile: de unde vin, carne pătrunsă uneori de o lumină care nu este cea a soarelui? Despicături în închisoarea nedefinită a lumii, spre ce taine ne purtați?”²⁰ Chipuri de țărani, ridate de vânt, chipuri de morți „de o frumusețe suprafirească”, chipuri de copii atenți, ascultând, fețe vioaie și meditative deopotrivă. „Da, de ce avem chipuri dacă totul vine din neființă pentru a

¹⁹ *Ibidem*, p. 36.

²⁰ *Ibidem*, p. 77.